

**ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԵՎ ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՎԱՐԻ ԴԵՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ
ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Բանալի բառեր՝ գրադարանային գործ, գրադարանավար, գրադարան, գրադարանագիտություն, տեղեկատվական հոսք, նոր տեխնոլոգիաներ, 21-րդ դար, գիտելիք, մարտահրավերներ և հնարավորություններ:

Keywords: librarianship, librarian, library, library science, information flow, new technologies, 21th century, knowledge, challenges and opportunities.

Դեռևս հնագույն ժամանակներից պետությունների հզորությունը չափվել է բնական պաշարների հարստությամբ, տարածքի մեծությամբ, բնակչության թվաքանակով, տնտեսական, ռազմական, մշակութային, կրթական և այլ համակարգերի և հատկորոշիչների զարգացվածությամբ: Թվարկածներից առանձնացնելով մշակութային բաղադրիչը՝ վստահաբար կարող ենք փաստել, որ վերջինիս պահպանման, փոխանցման, առավելապես զարգացման տեսանկյունից անգնահատելի դերակատար է հանդիսանում գրադարանը, որը ազգերի պատմության՝ դարերից փոխանցվող գրի ու գրքի պահպանման կարևորագույն պահոցներից է հանդիսանում: Ռուս մատենագետ, գրադարանավար, արվեստի պատմության և մանկավարժական գիտությունների թեկնածու Բորիս Վոլոդինը գրում է. «Գրադարանը, որպես հատուկ գործառնություն կատարող հաստատություն, ի հայտ եկավ մարդկային քաղաքակրթության զարգացման որոշակի փուլում: Այն հայտնվեց մի դարաշրջանում, երբ մարդը սկսեց ուսումնասիրել ֆիզիկական և զգայական իրական աշխարհը...: Գրադարանների պատմությունն, այսպիսով, ունի որոշակի ելակետ: Առաջին գրադարանների ի հայտ գալը որպես գրավոր փաստաթղթեր հավաքող և պահպանող հաստատությունների, պայմանավորված էր մարդկանց կյանքում որոշակի փոփոխություններով և գրավոր խոսքի փոխանցման անհրաժեշտությամբ» [Володин, 2004, 5]:

Պետությունը հզոր է ուժեղ գիտակցականությամբ: Գրադարանի աշխատանքը գաղափարական տեսանկյունից կրում է դաստիարակչական և լուսավորչական բնույթ, քանի որ գիրքը վիթխարի ուժ է: Հետևաբար, գրադարանների դերը մեծ ազդեցություն ունի կրթության զարգացման գործընթացում: Գրադարանը, հանդիսանալով պետական կառուցվածքային միավոր, իր գործունեության շրջանակներում ոչ միայն անմասն չի մնում կրթության զարգացման միտումներից, ավելին, թելադրողի դերում է վերջինիս փոխանցման համատեքստում: Գրադարանները մեր օրերում ձեռք են բերել նոր հնչեղություն՝ վերածվելով խոշորագույն տեղեկատվական կենտրոնների: Հարահոս փոփոխվող աշխարհում, սրընթաց արագությամբ զարգացող տեխնոլոգիական-տեղեկատվահաղորդակցային միտումները յուրաքանչյուր զարգացող պետության ստիպում են որդեգրել կրթության որակը բարձրացնող ռազմավարություններ: Սա ցուցիչ է, որ գրադարաններն այս գործընթացում ունեն հատուկ նշանակություն: Համապատասխանաբար, գրադարանի կրթական գործառնությունը ընթերցողի տեղեկատվական պահանջները բավարարելու համատեքստում է: Բացի ակադեմիական, պարտադիր կրթական ծրագրերի իրականացման պարագայում գրադարանի տրամադրած տեղեկատվության կարևորությունից, այն նշանակալի է նաև անհատի ինքնազարգացման տեսանկյունից, որտեղ վերջինիս առջև բացվում է աշխարհի անսահմանությունն ու այն ճանաչելու անձայրածիր հնարավորությունը: Այս փոփոխություններն, իհարկե, իրենց մեջ մեծ մարտահրավերներ են պարունակում գրադարանների համար, սակայն, պետք է հավասարաժեշտ գնահատել բոլոր հնարավորությունները, անցկացնել կարիքների գնահատում, աշխատել

վերցնել այն նորն ու ժամանակակիցը, որը գրադարանն ավելի գրավիչ, հետաքրքիր ու հուսալի կդարձնի ընթերցողի համար:

21-րդ դարի հասարակությունների համար գրադարաններն ունեն չափազանց մեծ դերակատարում: Գրադարաններն են ապահովում ցանկացած ոլորտի վերաբերյալ տեղեկատվական հասանելիություն՝ մշակութային, տնտեսական, կրթական, սոցիոլոգիական, քաղաքական և այլն: Գրադարանը տեղեկատվություն մատակարարող կարևոր կառույցներից է հանդիսանում: Ի տարբերություն դասական, ավանդական գրադարանի՝ ժամանակակից աշխարհում գրադարանները ծառայությունների լայն շրջանակ են առաջարկում՝ ներառելով թվային ռեսուրսների ահռելի շտեմարաններ: Ըստ էության, գրադարանը անհատի գրագիտության և ինքնագարգացման համատեքստում մեծ գործոն է հանդիսանում, ինչը ողջ կյանքի ընթացքում է ուղեկից լինում նրան: Կարող ենք փաստել, որ վերը նշած դասական գրադարանին տեղեկատվական առաջընթացը բերել է «ինքնության ճգնաժամի»: Այս երևույթը պարունակում է և՛ հնարավորություններ, և՛ մարտահրավերներ: Հարկավոր են այնպիսի ռեսուրսներ, արդյունավետ ռազմավարություն, ճիշտ ընտրված մարտավարություն, որոնք մարտահրավերները կարողանան դարձնել հնարավորություններ:

21-րդ դարում գրադարանը, հանդիսանալով մշակութային օջախ, ներկայանում է ավելի լայն հնարավորություններով՝ գրավիչ դառնալով ցանկացած նախասիրության ընթերցողի համար, ունենալով ամենահարմարավետ պայմանները՝ դառնում է մշտական վայր ուսումնասիրություններ և հետազոտություններ կատարելու, շնորհանդեսներ անցկացնելու, կինոդիտման համար՝ վերածվելով մինչև անգամ հանգստի սենյակներում ազատ ժամանակ անցկացնելու հնարավորության: Սա էապես փոխում է գրադարանավարի՝ հին պատկերացումներն ունենալու կարծրատիպը: Այս համատեքստում տեղին է տեխնիկական գիտությունների թեկնածու, գրադարանավար, ճարտարագետ Տիգրան Զարգարյանի հետևյալ միտքը. «Տեխնոլոգիական զարգացումներին համահունչ ձևավորվում է գրադարանավարի նոր կերպարը՝ դրսևորվելով որպես

- տեղեկատվական գիտության բնագավառի փորձագետ, ով տիրապետում է տվյալների որոնման ու արտածման, գիտելիքի կառավարման, տեղեկատվության նախագծման ու մատուցման մեթոդաբանությանը,
- կառավարիչ, ով համակարգում է տարբեր ծրագրեր՝ նախագծելով ապագայի գրադարանի դերը և զարգացման հեռանկարները հարափոփոխ աշխարհում,
- բարձր տեխնոլոգիաների մասնագետ,
- ստրատեգիական պլանավորող» [Զարգարյան, 2016, 5]:

Գրադարանավարի գործունեության մասին բելգիացի գրող, մտածող, փաստաթղթագետ, մատենագետ, իրավաբան և խաղաղության առաջամարտիկ Փոլ Օտլեն գրել է. «Գրադարանավարը կազմակերպում և ղեկավարում է գրադարանը: Գրադարանավարը միաժամանակ դաստիարակող է հանդիսանում մարդու գիտելիքի, աշխատանքի, կառավարչի և կազմակերպողի: Բարձրագույն նպատակը, որ գրադարանավարը պետք է ձգտի դնել իր առջև, սովորել հասկանալն է, թե ինչ կարող է անել գիրքը: Գրադարանավարը պետք է առաջնորդվի երեք գաղափարով՝ 1) մտավոր գաղափարների. մշտապես հիշել, որ գիրքը, հատկապես գրադարանը վերաբերում են գիտական արժեքների, էսթետիկայի, բարոյական և հոգևոր ոլորտներին, 2) տեխնիկական գաղափարների. ձգտել նրան, որ ցանկացած աշխատանքի մեկնարկ իրականանա տեխնիկապես հագեցած, լավագույն մեթոդների, նյութերի, գործիքակազմի, անձնակազմի առկայությամբ և դրանով հասնել առավելագույն արտադրողականության, 3) սոցիալական գաղափարների. ձգտել շոշափելի, իրական հասարակական աշխատանքի, ցանկանալ մեծ թվով մարդկանց աշխատանքից օգուտ քաղել, աշխատել հասարակության բարելավման ուղղությամբ...» [Օտլեն, 2004, 143]: Գրադարավար-ընթերցող երկմիասնության մասին խոսույթն անմասն չի մնում վերջիններիս առնչվող իրավունքների և պարտականությունների կատարման հանգամանքից, որը յուրաքանչյուր պետությունում ամ-

րագրվում և սահմանվում է գրադարանների մասին օրենքների շրջանակներում: Սա հիշեցում է էթիկական վարմունքի, աշխատանքային մշակույթի մի շարք առանձնահատկություններին տիրապետելու անհրաժեշտության մասին: ՀՀ-ում դրանք ամրագրված են «Գրադարանների և գրադարանային գործի մասին» օրենքի հետևյալ կետերով.

«Գրադարանի ծառայություններից օգտվողների իրավունքները՝

1. Գրադարանի ծառայությունից օգտվողներն իրավունք ունեն՝

1) օգտվելու գրադարանի հավաքածուից՝ սույն օրենքով, այլ օրենքներով և իրավական ակտերով սահմանված կարգին և գրադարանից օգտվելու կանոններին համապատասխան (բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի)

2) օգտվելու միջգրադարանային բաժնույթի ծառայություններից

3) անվճար ստանալու տեղեկույթ գրադարանային հավաքածուներում ընդգրկված պահանջվող փաստաթղթի վերաբերյալ

4) օգտվելու գրադարանի ընտրության և մատչելիության իրավունքից՝ իր պահանջմունքներին և հետաքրքրություններին համապատասխան:

2. Ֆիզիկական սահմանափակումներ ունեցող անձինք իրավունք ունեն գրադարանային ծառայություններից օգտվելու համապատասխան սպասարկման այլ միջոցներով:

Գրադարանի ծառայությունից օգտվողների պարտականությունները՝

1) Գրադարանի ծառայությունից օգտվողները պարտավոր են պահպանել գրադարանի ծառայություններից և գրադարանային հավաքածուից օգտվելու կանոնները

2) Գրադարանի հավաքածուին և (կամ) այլ գույքին վնաս պատճառելու դեպքում գրադարանի ծառայությունից օգտվողը վերականգնում է գրադարանի հավաքածուն և (կամ) այլ գույքը կամ փոխհատուցում դրանց շուկայական արժեքի չափով: Գրադարանային հավաքածուներից օգտվելու կանոնները խախտելու դեպքում գրադարանի ծառայությունից օգտվողը պատասխանատվություն է կրում օրենքով սահմանված կարգով» [ՀՀ օրենքը «Գրադարանների և գրադարանային գործի մասին», 2012]:

Յուրաքանչյուր պետություն, որն ունի մշակութային ժառանգություն, պարտավոր է պատշաճ կերպով զբաղվել դրա պահպանմամբ: Ուստի, գրադարանը ևս մի պահոց է, ինչին պետք է ուշադրություն դարձնել պետական բարձր ատյանների շրջանակներում, քանի որ հենց գրադարաններում են ամփոփված քաղաքականության, տնտեսության, մշակույթին և մի շարք այլ ոլորտներում պետության զարգացմանն օժանդակող տեղեկատվական աղբյուրները: Գրադարանների պահպանման համար անհրաժեշտ են մի շարք ռեսուրսներ՝ ի թիվս մարդկային, տարածքային, ֆինանսական, տեխնիկական հագեցվածության, ժամանակային և մի շարք այլ ռեսուրսների, որոնք ժամանակի թելադրանքով դառնում են ավելի բազմազան, պահանջում ավելի մեծ ներդրում և ջանք: Առանց վերոնշյալ ռեսուրսների՝ գրադարանները չեն գործում կամ գործում են ավելի թույլ և դանդաղ ռիթմով և ամենակարևորը՝ կորցնում են իրենց գրավչությունը գլխավոր շահառուների՝ ընթերցողների շրջանում: Այս ամենի հանրագումարում գրադարանի իրականացրած գործունեությունը արդյունավետության տեսանկյունից դառնում է շատ ցածր և ցավալի է, սակայն իրականություն, որ բեռ է դառնում պետության համար: Ուստի, հարկ է ամենամեծ պատասխանատվությամբ մոտենալ գրադարանային գործին՝ որպես հասարակական պատ և հանրօգուտ աշխատանքի:

Գրադարանային գործը տեղեկատվական հոսքերի թելադրանքով օրեցօր դառնում է ավելի բազմազան, դրա լույսի ներքո պահանջում է կիրառելու նոր գործիքակազմ և առաջնորդվելու ժամանակի զարգացմանը համընթաց:

21-րդ դարում, ակնհայտ է, գրադարանավարի աշխատանքն այն չէ, ինչ նախկինում էր: Այսօր նրա գործառույթների շրջանակն այնքան է ընդլայնվել, որ սպասարկողից վերաճելով դարձել է մենեջեր-կառավարիչ: Գրադարանավարը գրադարանում քաղաքականություն է մշակում, ապահովում արագ հասանելի, ամփոփ տեղեկատվություն:

Փոլ Օտլեն գրում է. «Գրադարանի զարգացումը գնացել է գրքի, մշակույթի և հոգևոր զարգացմանը զուգահեռ: Նրա զարգացումն ուղղակիորեն ազդել է ընդհանուր հասարակական մտքի և գիտական հետազոտությունների վրա: Գրադարանների ստեղծումն ու գործունեությունը զարգացավ գրքերի և ընթերցողների քանակի ավելացման շնորհիվ, մարդկանց ստիպելով հավաքելու գրքերի մեծ քանակություն, ավելի ու ավելի համախմբված չդժվարացնելով գրքերի հասանելիությունը» [Օտլե, 2004, 73]:

Գրադարանավարը մասնագետ է, որը գլխավոր պատասխանատուներից է համարվում փաստաթղթային տեղեկատվական բովանդակության փոխանցման, արխիվացման գործում: Գտնվելով գրադարանում, գրադարանավարը, անկախ իր կամքից, գտնվում է ինքնագազացման գործընթացում՝ ամբարելով տեղեկատվության նոր պաշարներ ամենատարբեր բնագավառներում: Հայ խոշորագույն գրադարանագետների, մատենագետների և բանասերների այս ոլորտում մեծագույն ավանդ ունեցած երախտավորների անունները շատ են՝ Գրիգորիս Գալեմքարյան, Գարեգին Զարբհանյան, Թեոդիկ, Ամալյա Կիրակոսյան, Քնարիկ Կորկոտյան, Բալաբեկ Մելյան, Արմենակ Միրզոյան, Նինել Ոսկանյան, Օհան Չուբարյան, Սենեքերիմ Տեր-Հակոբյան և այլն:

Ի հակադրություն արդեն իրականացած և ապագայում սպասվող փոփոխությունների ու զարգացումների՝ գրադարանավարի աշխատանքի առանցքում չեն լինում փոփոխություններ: Գրադարանային գործի առաքելությունն ու աշխատանքի առանցքը մնում է հաստատուն, պարզապես նոր գործիքակազմի կիրառությամբ է այն գործառնվում: Սրա արդյունքում գրադարանավարի աշխատանքը կարելի է դասել ամենաբարդ մասնագիտություններից մեկի շարքում, որն անդադար ունի զարգացման, ինքնակատարելագործման կարիք: Ի հակադրություն այն փաստին, որ գրադարանավարի աշխատանքը բարդագույն մասնագիտություններից է դարձել, նշենք, որ որպես մարդասիրական՝ այն մշտապես է եղել այդպիսին: Մա մի ճյուղ է, որն իր նպաստն է բերում երկրի մտավոր, հոգևոր, մշակութային և այլ ոլորտների զարգացման տեսանկյունից, ապահովում հասարակության բարձր իրավագիտակցություն, պատրաստում որակյալ և մրցունակ մասնագետներ, ուսումնասիրում գրադարանային գործի կազմակերպման հիմունքները, ապահովում գրադարանային գրացուցակներ, պլանավորում, նորմավորում, կազմակերպում, հաշվառում և մի շարք այլ կարևորագույն գործառնություններ ապահովում սույն ոլորտի գործունեության համար:

Քաղաքակրթության զարգացման գլխավոր ցուցիչներից կարող ենք համարել նաև գրադարանների ստեղծումը: Հայտնի է, որ դեռևս հնագույն ժամանակներից մարդկության համար կարևոր է եղել սեփական գրի պահպանումը, փոխանցումը սերնդեսերունդ, որը կարող էր լինել իրենց գոյության ապացույցներից ամենաարժանահավատը:

Ազգային ժառանգությունը լավագույնս պահպանելու համար հարկ էր ստեղծել գրադարաններ, որտեղ զետեղված կլինեին ազգի պատմության ամբողջ հիշողությունը: Ժամանակակից աշխարհում գրադարանը խաղաղության, ներդաշնակության և կարգապահության միջավայր է հանդիսանում: Այն մարդու համար ինքնաիրացման հրաշալի հարթակ է, վայր, որն առաջին հերթին մարդուն ավելի մոտ է դարձնում գիտակրթական նպատակների իրականացմանը, կայունացմանն ու դրսևորմանը: Գրադարանի առաքելությունը չի ավարտվում միայն ընթերցողի՝ գիտական գործունեության ճանապարհին լուծումներ տալու շրջանակով, այլ լավագույն գործընկերներից է հանդիսանում մշակութային հաստատությունների հետ, որոնց միջև համագործակցությունը ավելի կուռ և ամուր է դարձնում միմյանց միջև գործունեության կազմակերպումը:

Գրադարանային գործի վերաբերյալ ուսումնասիրություններն անգամ նույնը չեն, մասնագիտական գրականության մեջ, ինչն ավելի հնարավոր է դարձնում գրադարանի՝ նորարար դառնալու, նորովի ներկայանալու հանգամանքը: Գրադարանային գործի վերաբերյալ խոսույթը, լեզվամտածողությունն է փոփոխվել, ի դեմս մի շարք նոր հասկացությունների՝ նորարար, թվային գրադարաններ, գրադարանային մարքեթինգ, գրադարանային-տեղե-

կատվական աղբյուրներ, տեղեկատվական հոսքեր և այլն: Գրադարանային ոլորտը պահանջում է համակարգային և հատուկ մոտեցում, որն ունակ կլինի կրթելու և պատրաստելու ժամանակի պահանջներին և չափորոշիչներին բավարարող մասնագետներին: Տեխնոլոգիական դարաշրջանում յուրաքանչյուր ոլորտ բխվում է մարտահրավերների, որոնք իրենց մեջ նաև մեծ հնարավորություններ են պարունակում: Գրադարանային ոլորտը ևս, անմասն չմնալով, թվային դարաշրջանում ենթարկվել է մի շարք կերպափոխումների:

Սույն հոդվածով ներկայացրել ենք առաջարկներ, որոնք կօժանդակեն և կգարգացնեն ոլորտը.

- Մասնագիտական առաջխաղացմանն ուղղված հստակ քայլեր,
- Յուրաքանչյուր մասնագիտական քայլին ուղղված հատուկ գործառնությունների սահմանում,
- Ներհայաստանյան վերապատրաստումներին ուղղված գործուն քայլեր, որոնք ավելի լայնամասշտաբ հնարավորություն կտան գրադարանավարին ավելի կատարելագործելու և ընդլայնելու մասնագիտական-տեղեկատվական կարողություններն ու հմտությունները,
- Միջազգային չափորոշիչներին համապատասխան վերապատրաստումների կազմակերպում՝ ըստ ուղղության պահանջարկի՝ օրինակ սպասարկման, գրացուցակների կազմման, գրադարանային մարքեթինգի, գրքերի վերականգնման և այլն, որոնք կարող են լինել և՛ կարճաժամկետ, և՛ միջնաժամկետ, և՛ երկարաժամկետ ձևաչափով,
- Գրադարաններում աշխատանքային համագգեստի կրման պարտադիր պայման,
- Մասնագիտական շարժունություն, որպեսզի տեղեկատվություն մատակարարող այլ օղակներ ևս լինեն,
- Արտասահմանյան նոր համագործակցությունների հաստատում,
- Պետական բուհերում գրադարանային-տեղեկատվական աղբյուրներ վերնագրով մագիստրոսական ծրագրերի ուսուցման առարկայաշարերի ներդրում և զարգացում, ինչպես բակալավրիատի, մագիստրոսական ծրագրերի, այնպես էլ հետբուհական կրթության շրջանակներում սույն ուղղությամբ խթանող հնարավորությունների: Այս համատեքստում նշենք, որ ՀՀ-ում գործում է ՀՀ ԳԱԱ Գիտակրթական միջազգային կենտրոնի «Գրադարանային- տեղեկատվական աղբյուրներ», Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Կուլտուրայի ֆակուլտետի «Գրադարանագիտություն», Էջմիածնի Վարդգես Համազասպյանի անվան պետական քոլեջի «Գրադարանային գործ» և Մխիթար Սեբաստացի կրթահամալիրում գործող «Գրադարանային գործ» կրթական ծրագրերը,
- Աշխատանքի կարիքների գնահատման հստակ և ստույգ չափորոշիչների սահմանում,
- Պետության կողմից աջակցություն և օժանդակիչ մշակութային զարգացմանն ուղղված բոլոր իրատեսական նախաձեռնությունների՝ ի թիվս պետական աջակցության ծրագրերի, ժամանակի պահանջին բավարարող ոլորտի մասնագետների կրթում, գիտաժողովների կազմակերպում, գրադարանային աղբյուրագիտության մասնագետների պատրաստում, միջազգային փորձի փոխանակում և այլ գործոններ,
- Գրադարանային գործի պատմության և վերջինիս առնչվող հարակից թեմաների հետազոտությունների ու ուսումնասիրությունների խթանում,
- Գրադարանավարին մոտիվացնող աշխատանքային, ստեղծագործական բարենպաստ միջավայրի ստեղծում, որը վերջինիս կմղի արարելուն և հավելյալ բարիք ստեղծելուն, աշխատակազմի անընդհատական վերապատրաստման,
- ՀՀ-ում գրադարանային գործի ուղղությունը զարգացնող ՀԿ-ների գործունեության խթանում,
- Գրադարանային ոլորտի մասնագետների՝ գիտելիքների մատուցման դիմաց տրվող աշխատավարձի չափի լրջորեն վերանայում:

SUMMARY

The relevance of this article is due to the fact that the information explosion, the digital age presents us with a completely different set of tools, provided services and mechanisms, and the development of activities with a new logic. The article refers to the significance and role of the library sector in the life of 21st century societies. In the era of information explosion, one of the greatest challenges of the library sector is the influence of artificial intelligence, which reduces the importance of the human factor. Thus, the circumstance of the librarian carrying out a function in the library is reduced incomparably, despite the fact that the reader gets any information he needs, saving space and time. This conjuncture gives rise to deep thinking among representatives of the library sector. In this case, each library should study the international experience, prospectively repeating what is useful, which will only improve the latter's work. This should be done taking into account a number of features of what kind of library we are dealing with, national, academic, scientific, children's, etc.

However, with good library management, the right strategy and the necessary resources, it is possible to turn challenges into favorable conditions, taking advantage of new and limitless opportunities.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Զարգարյան Տ., Հայաստանում թվային գրադարանի ստեղծման պատմությունից // «Բանբեր Հայաստանի գրադարանների» գիտամեթոդական հանդես, Երևան, «Գիրք» հրատարակչություն, 2016, № 1, 2-7 էջ, [Էլեկտրոնային հրատարակչություն] URL: <https://arar.sci.am/dlibra/publication/289581/edition/265885/content> 04.09.2023:
2. ՀՀ օրենքը «Գրադարանների և գրադարանային գործի մասին» // Ընդունված է 2012 թվականի մարտի 21-ին: [Էլեկտրոնային հրատարակչություն] URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=75198>, 21.09.2023:
3. Володин Б.Ф. Всемирная история библиотек, Санкт-Петербург, Издательство «Профессия», 2004, 432 с. [Электронный ресурс] URL: <http://surl.li/pdngu>, 10.10.2023.
4. Отле П. Библиотека, библиография, документация, Москва, ФАИР-ПРЕСС, 2004, 350 с. [Электронный ресурс] URL: <https://shorturl.at/tHNX2>, 11.01.2024.
5. The Librarians role in promoting good governance. [Electronic Publication] URL: [The Librarians' role in promoting good governance. \(linkedin.com\)](#) 01.11.2023.